

O'SMIRLAR DUNYOQARASHINI SHAKLLANISHIDA AKADEMIK MOTIVATSIYANING AHAMIYATI

M.Shodmonqulova¹

Mas'ul muallif: Shodmonqulova
Manzura, Nizomiy nomidagi
O'zbekiston milliy pedagogika
universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

Accepted: 19 Avgust 2026
Published: 19 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Shodmonqulova,
M. O'SMIRLAR DUNYOQARASHINI
SHAKLLANISHIDA AKADEMIK
MOTIVATSIYANING AHAMIYATI /
M. Shodmonqulova // Buxoro
xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 8, №
1. — B. 127–131.

1. Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek psixologlarining tafakkur muammosi masalasidagi yondoshuvlari va bu borada olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari asosida bildirgan fikr-mulohazalari bayon qilingan.

ЗНАЧЕНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОТИВАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ПОДРОСТКА

Аннотация. В данной статье представлены подходы узбекских психологов к проблеме мышления и их мнения, основанные на научных исследованиях в этой области.

Ключевые слова: Мышление, интеллектуальное развитие, интеллектуальное развитие личности.

THE IMPORTANCE OF ACADEMIC MOTIVATION IN SHAPING A TEENAGER'S WORLDVIEW

Abstract. This article presents the approaches of Uzbek psychologists to the problem of thinking and their opinions, based on scientific research in this area.

Keywords: thinking, intellectual development, intellectual development of personality.

Kirish. Psixologiya fanida motivning mohiyati haqida bir-biridan farqlanuvchi turlicha ta'riflar shakllangan. Ushbu ta'riflar orasidagi farqlar qanchalik ko'p bo'lsada, lekin barcha ta'riflarning mohiyati asosida ma'lum bir umumiylikni ko'rishimiz mumkin: motivning ostida aniq psixologik fenomen yashirinib yotadi. Motiv borasidagi turli hil fikr bildirgan psixologlar bu psixologik fenomenni turlicha talqin qiladilar. Psixologlar tomonidan berilgan ta'riflarni ma'lum bir ko'rinish tarzida ko'rib chiqish mumkin.

Motivning ehtiyoj ko'rinishdagi tahlili borasida ko'plab ilmiy manbalarda ehtiyoj insonni xatti-harakatga, faoliyatga undovchi ko'zg'atish kuchiga bo'lgan ega xususiyat sifatida talqin qilinadi. Ehtiyoj insonni faollikka undaydi. Rus psixologi S.L.Rubinshteynning fikriga ko'ra, ehtiyoj negizida faol munosabat yashirinib yotadi va bu munosabat insonni o'z imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga yo'naltiradi. Demak, ehtiyoj inson faollik ko'rsatishi uchun quvvatni qaerdan olishini tushuntirib beradi[3].

P.M.Yakobson motiv muammosini keng ko'lamda tadqiq qilgan olimlardan biri sanaladi. Muallif motivlar muammosining sobiq ittifoq va xorij psixologiyasida o'rganilishi, ulardagi turli qarashlar, yondoshuvlar mavjud ekanligini o'z monografiyasida bayon qiladi. Shuningdek, u o'qish va mehnat faoliyati motivlari masalasini, shaxsning asosiy xususiyatlari bilan motivatsion doirasi aloqasini tahlil qiladi[4].

V.S.Merlin o'zining shaxsga oid ilmiy tadqiqotlarida motivatsiya jabhalarini o'rgangan bo'lib, u shaxsning yo'nalishi javbhasida turtkini (motiv) faoliyatga undash imkoniyati va uning inson e'tiqodi uchun ahamiyati yuzasidan mulohaza yuritadi. Motivlar psixologiyasi o'quv jarayonida o'quvchilar hulqini boshqarish, o'qituvchining kabsiy tayyorgarligi, tuzatish, sog'lomlashtirish amaliyoti pozitsiyasidan turib tahlil qilinadi. Muallif nafaqat o'quv hatti-harakatlarini, balki bilimlarni shaxs tomonidan egallash motivlarini boshqarish zarur deb ta'kidlaydi. Insonlar faoliyatini boshqarishni tub ma'noda amaliyotda yuzaga chiqarish uchun ularda muayyan qo'zg'ovchi (motivni) vujudga keltira olish shart ekanligi olim tomonidan alohida ta'kidlab o'tiladi. Uning muhokama uchun tashlagan fikrlari motivatsiyaning har qanday faoliyat turidagi o'rni va ahamiyatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi[2].

V.Kettellning motivatsiya konsepsiyasi o'ziga xosligi bilan boshqa yondoshuvlardan ajralib turadi. O'zining ilmiy imkoniyatlarini u "Shaxs va motivatsiya", "Tuzilma va o'lchash", "Motivatsiya nazariyasi", "Shaxsning ilmiy tahlili" singari asarlarida bayon etgan. Muallifning aksariyat intellektual faoliyati test ishlab chiqish jarayoniga bag'ishlangan. Uning ta'kidlashiga xulq – bu organizm va tashqi ta'sirning natijasidir. Inson hulqini tahlil qilayotib, u qobiliyat, temperament, dinamik qiyofaga (xulqning faolligi, kuchi) ajratadi. Tizimning oxirgisi ergik ehtiyojlar (tug'ma reaksiyalar omillari) va sentimetrlar (o'zlashtirilgan, o'rgatilgan reaksiyalar) tarkibiga kiradi[1].

Biz tadqiqotimizda o'smirlar dunyoqarashini shakllanishida akademik motivatsiyaning

ahamiyatini o'rganishni vaztfa sifatida belgilab olgan edik, buning uchun biz T.S.Gordeeva, O.A.Sichyov, E.N.Osinlar tomonidan tavsiya etilgan "Akademik motivatsiya shkalasi" anketa so'rovnomasidan foydalandik. Biz ushbu metodikani qo'llagan holda tadqiqot ishlarini olib bordik, uning natijalari quyidagi 1- jadvalda keltirilgan.

Jadval-1

Akademik motivatsiya metodikasi bo'yicha tadqiqot natijalari

Shkala	Hudud	N	O'rtacha qiymat	Standart o'qish	t	p
Kognitiv motivatsiya	Samarqand	70	13,3000	4,43458	-,223	,825
	Toshkent	60	13,5333	3,64581		
Muvaffaqiyat motivatsiyasi	Samarqand	70	12,2333	4,23193	-1,19	,235
	Toshkent	60	13,5000	3,94575		
O'zini-o'zi shakllantirish motivatsiyasi	Samarqand	70	12,6000	3,84708	,294	,795
	Toshkent	60	12,3333	4,05423		
Introeksiya motivatsiyasi	Samarqand	70	13,5333	3,60778	-1,16	,251
	Toshkent	60	14,7667	4,56889		
O'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasi	Samarqand	70	13,1667	3,59198	1,20	,232
	Toshkent	60	14,3333	3,88040		
Tashqi motivatsiya	Samarqand	70	12,9333	4,28255	-,127	,899
	Toshkent	60	12,0667	3,84110		
Amotivatsiya	Samarqand	70	10,8000	4,87357	1,12	,266
	Toshkent	60	10,6333	2,93003		

1.Kognitiv motivatsiya. Kognitiv motivatsiya insonning bilish, o'rganish va tushunishga bo'lgan ichki xohishi, atrof-muhit hamda jamiyatda bo'ladigan voqea-hodisalar, ma'lumotlar, axborotlarni tahlil qilish asosida tushunib olishga bo'lgan ichki turtki hisoblanadi. Kognitiv motivatsiyaning asosiy belgilari yangi bilimga qiziqish, muammolarni echish, atrofida bo'layotgan jarayonlarni tushunishga intilish bo'lib, u uzoq muddatli va chuqur o'rganishga olib keladi.

O'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari Samarqand va Toshkent shahri respondentlarida o'rtadan yuqori natijani ko'rsatmoqda (Samarqand -13,3000; Toshkent -13,5333). Ushbu tadqiqot natijalari asosida aytish mumkinki, o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishida kognitiv motivatsiya muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash joiz. Kognitiv motivatsiyaning yangi bilimga qiziqish, savol berishga moyillik, yuzaga keladigan masalalarni echishdan zavq olish, o'rganayotgan mavzuni chuqur, kengroq tushunishga intilish, erishgan natijadan ko'ra o'rganish jarayonidagi bo'ladigan bahs-munozaralar hamda savol-javoblar kabi jihatlar o'smirlarda dunyoqarashni shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tadqiqot natijalarida namoyon bo'lmoqda.

2.Muvaffaqiyat motivatsiyasi. Muvaffaqiyat motivatsiyasi insonning yutuqqa erishish, o'z oldiga qo'ygan maqsadga etish va o'zini namoyon qilishga bo'lgan ichki intilishi bo'lib, inson o'z faoliyati jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklardan qochmasdan, ma'lum bir natijaga erishish uchun harakat qilishida namoyon bo'ladi.

O'smirlar dunyoqarashini shakllanishi borasida o'tkazilgan tadqiqotda o'smirlarning muvaffaqiyat motivatsiyasi bo'yicha empirik natijalar Samarqand shahri respondentlarida 12,2333; Toshkent shahri respondentlarida esa 13,5000 ball natijalarini ko'rsatmoqda. Bu natijalar o'rtadan yuqori ballni tashkil etadi. Mazkur tadqiqot natijalariga biz quyidagicha izoh beramiz. O'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida muvaffaqiyat motivatsiyasi alohida ahamiyat kasb etib, o'smir dunyoqarashini shakllanish jarayonida o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq egallashi muvaffaqiyat motivatsiyasining aniq maqsad qo'yish, yuzaga keladigan qiyinchiliklardan qo'rqmaslik, o'zini rivojlantirish istagi, mas'uliyatni bo'yniga olish, sabr-toqat bilan o'z ustida ishlash, reja asosida ishlash kabi xislatlar ularning dunyoqarashini shakllanishiga ijobiy jihatdan ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlash lozim. O'smirlarda dunyoqarashni shakllantirishda o'z oldilariga qo'ygan maqsadni kichik bosqichlarga bo'lib olish, aniq va real maqsad qo'yish, o'z harakatini baholab borish, yutuqlarini qayd qilib borish bilan bog'liq xususiyatlarni rivojlantirish ekanligini e'tirof etish lozim, o'smirlardagi bu xususiyatlar ularning dunyoqarashini shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishi ular bilan o'tkazilgan suhbat jarayonida ta'kidlab o'tildi.

3.O'zini-o'zi shakllantirish motivatsiyasi. O'zini-o'zi shakllantirish motivatsiyasi insonning o'zini rivojlantirish, o'zini shaxs sifatida o'sishi va imkoniyatlarini to'liq namoyon qilishga bo'lgan ichki intilishi bo'lib, unda odam boshqalar uchun emas, balki o'zi qanday inson bo'lishini xohlashi uchun harakat qilishi bilan xarakterlanadi. Demak, shaxsning o'zini shakllantirish motivatsiyasi "men yanada yaxshiroq bo'lishni istayman" degan ichki ehtiyoj bilan bog'liq bo'lgan jarayon hisoblanadi.

Mazkur motivatsiyaning tadqiqot natijalari ham o'rtadan yuqori ko'rsatkichlarda namoyon bo'ldi, uning ko'rsatkichlari Samarqand shahri respondentlarida 12,6000 ballni, Toshkent shahri respondentlarida esa 12,333 ballni tashkil etmoqda. Bu natijalarni biz quyidagicha izohlashimiz mumkin. O'smirlarning dunyoqarashini shakllanishi shaxsiy o'sishga intilish, o'zini tahlil qilish, yangi bilimlarni egallash, ijtimoiy hayotda va jamiyatda o'z o'rnini topishga harakat qilish hamda o'z kamchiliklari ustida ishlash va bartaraf etish kabi o'zini shakllantirish motivatsiyasining jihatlari bilan bog'lagan holda izohlashimiz mumkin. Shuningdek, o'zini shakllantirish motivatsiyasi A.Maslouning nazariyasidagi "O'zini-o'zi ro'yobga chiqarish" ehtiyoji bilan bog'liq ekanligini ham ta'kidlash joiz. Chunki, A.Maslouning nazariyasidagi "O'zini-o'zi ro'yobga chiqarish" ehtiyoji ma'noni anglash, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, ichki qoniqish xususiyatlari shaxs dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu xususiyatlar o'zini-o'zi shakllantirish motivatsiyasi xususiyatlariga mohiyatan yaqin hisoblanadi.

4.O'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasi. O'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasi insonning o'z qadrini his qilish, o'zini qadrli shaxs deb bilish, o'zini boshqalar tomonidan tan olinishga bo'lgan ehtiyoj hisoblanadi va o'z salohiyatini ko'rsatishga hamda o'zini qadrlashga undashi bilan xarakterlanadi. Mazkur motivatsiya ham A.Maslouning nazariyasidagi "o'zini-o'zi hurmat qilish" ehtiyojiga mos keladi.

O'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida akademik motivatsiyani ahamiyatini o'rganish uchun o'tkazilgan tadqiqot natijalari o'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasi ko'rsatkichlari Samarqand shahri respondentlarida 13,5333 ballni, Toshkent shahri respondentlarida 14,7667 ballni tashkil qilmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari asosida aytish mumkinki, o'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida o'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasining o'ziga bo'lgan ishonch, o'z fikrini erkin bildirish, o'z qadr-qimmatini himoya qila olish, boshqalar tomonidan e'tirof etilish va hurmat qilishlariga intilish kabi xususiyatlar muhim omil sifatida ahamiyat kasb etar ekan, buni tadqiqot natijalari hamda tadqiqot jarayonida o'smirlar bilan o'tkazilgan suhbatda namoyon bo'ldi. Shuningdek, ta'kidlash joizki, o'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasi A.Maslouning nazariyasida "Hurmat ehtiyoji" bilan bog'liq bo'lib, u ikki qismdan: "birinchisi, ichki hurmat, ya'ni o'zini qadrlash va o'ziga ishonch, ikkinchisi, tashqi hurmat, ya'ni, maqto'v, obro' va maqomdan tashkil topadi, ularning ikkalasi uzviy muvozanatda bo'lsa, inson sog'lom rivojlanadi.

5.Introeksiya motivatsiyasi. Introeksiya motivatsiyasi insonning boshqalarning talabi, qoidasi va qadriyatini to'liq tushunib etmasdan o'ziga singdirib qabul qilishi natijasida yuzaga keladigan motivatsiya bo'lib, unda odam buni o'zi xohlagani uchun emas, balki shunday qilishim kerak, aks holda aybdor bo'laman degan ichki bosim sabab harakat qilishi hisoblanadi. Demak, introeksiya motivatsiyasi shkalasi o'ziga va boshqa odamlarga burch tuyg'usiga asoslangan holda o'rganishga intilishni bildiradi.

O'smirlar bilan o'tkazilgan tadqiqot ishida introeksiya motivatsiyasi bo'yicha olingan natijalar Samarqand respondentlarida 13,1667 ballni, Toshkent shahri respondentlarida 14,3333 ballni ko'rsatmoqda. Ushbu ko'rsatkichlar ham metodika tasnifi bo'yicha o'rtadan yuqori darajani bildirmoqda. Tadqiqotda olingan natijalar shundan dalolat beradiki, o'smirlarda dunyoqarashni shakllantirishda introeksiya motivatsiyasining "kerak", "shart", "majburman", "aybdorlik", "qattiq ichki talab", "boshqalar fikriga kuchli bog'liqlik", "ichki qo'rqish va charchoq" kabi jihatlar o'smirlarda dunyoqarashini, fikrlashini, mustaqil tafakkur qilishiga bir muncha salbiy ta'sir ko'rsatishi namoyon bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Bu jihatlar o'smirlar bilan o'tkazilgan suhbat jarayonida ham ta'kidlab o'tildi. Shuningdek, o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishiga salbiy ta'sir etuvchi yana bir jihat shundan iboratki, jamiyatda namoyon bo'ladigan holatlarga munosabat bildirishda bu holat ularga ma'qul kelmasa ham "odamlar nima deydi" degan mulohazalar ham ularning mustaqil o'z fikrini va pozitsiyasini bildirishga to'sqinlik qilishi mumkin ekan.

Demak, introeksiya motivatsiyasining o'smirlar dunyoqarashini shakllanishiga ko'rsatadigan ta'sirini ikki holatda ko'rib o'tishimiz mumkin, ya'ni ijobiy hamda salbiy jihatlar bo'lib, ijobiy tomoni shaxsni jamiyatda qabul qilingan qoidalarga rioya qilishni ta'minlaydi, lekin tarbiya va ijtimoiylashuvda samarasi kam bo'ladi, salbiy tomoni esa shaxsda stress va ichki nizolar, o'z xoxishini yo'qotish holatlarini keltirib chiqarishi mumkin ekan.

6.Tashqi motivatsiya. Tashqi motivatsiya insonning tashqi tomondan beriladigan ta'sirlar sabab harakat qilishi bo'lib, bunda odam o'zi qiziqqani uchun emas, balki mukofot uchun yoki jazo olmaslik uchun harakat qilishi bilan xarakterlanadi. Ya'ni, agar mana bu ishlarni qilsam mukofot olaman, agar qilmasam jaholanaman degan tamoyilga asoslanadi.

Tashqi motivatsiyani darajasini o'rganish uchun o'tkazilgan tadqiqot natijalari har ikkala ob'ektlarda ahamiyatli darajada katta tafovutni ko'rsatmadi, bu natijalar o'rtadan biroz yuqori ko'rsatkichga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin (Samarqand - 12,9333, Toshkent - 12,0667 ball). Ushbu tadqiqot natijalari o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishida katta ta'sir ko'rsatmasligini ta'kidlash lozim. Chunki tashqi motivatsiyaning asosiy belgilari bo'lgan "mukofot", "jazodan qo'rqish", "maqto'v", "qoidalar va nazorat" kabi jihatlar qisqa muddatda samara berishi, tez ta'sir qilishi, qisqa muddatda natija berishi, tartib-intizomni ta'minlashi, bironta ishni boshlashga turtki berishi mumkin, biroq uni kamchiligi asosiy motivatsiyani tez so'ndirib qo'yishi, ichki qiziqishni kamaytirib qo'yishiga, stress va bosimni paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek tashqi motivatsiya o'smirlarda dunyoqarashni shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatishining samarasi yuqori bo'lmasligi mumkin ekan. Bizni fikrimizga ko'ra, o'smirlarda dunyoqarashni shakllantirishda tashqi motivatsiyasi ichki motivatsiyaga o'tish uchun vosita sifatida ishlatish, ya'ni unda mukofotdan tashqari ham faoliyatning mohiyatini tushuntirish, ya'ni bu ish unga rivojlanishi uchun qanday bilim va malakalar berishini tushuntirish, unga tanlov imkoniyatini berish, maqsadni shaxsiy qadriyatlar bilan bog'lagan holda to'g'ri yo'naltirish lozim, shundagina ularning dunyoqarashini kengayishiga erishish mumkin bo'ladi.

7. Amotivatsiya. Amotivatsiya insondagi harakat qilishi uchun ichki va tashqi sabab qolmagan holat bo'lib, bunday

holatda u nima uchun biron-bir ishni qilayotganini ham, nima uchun qilmayotganini ham anglamaydi, go'yoki qilayotgan harakatida ma'no yo'qdek tuyuladigan holat hisoblanadi.

O'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida akademik motivatsiyaning ahamiyatini o'rganishda uning amotivatsiya shkalasi bo'yicha olingan tadqiqot natijalari o'rtacha ballni tashkil qilganini ko'rish mumkin (Samarqand -10,8000; Toshkent – 10,6333 ball). Tadqiqotda olingan natijalar asosida aytish mumkinki, o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishida amotivatsiya salbiy jihatdan ta'sir ko'rsatishi mumkin ekan. Bunga amotivatsiyaning o'smirlarning o'z dunyoqarashini shakllantirishga qiziqish va maqsadni pastligi, loqaydlilik, passivlik, harakatdan qochish, jismoniy va psixologik charchoq holati, befarqlik va ma'noni anglamaslik, o'z imkoniyatini past baholash va o'ziga bo'lgan ishonchni salbiyligi kabi xususiyatlarning o'smir ongiga ta'siri natijasida yuzaga kelishi mumkin, bu holat esa o'smirning dunyoqarashini shakllanishiga to'sqinlik qiladi deb o'ylashimizga asos bo'ladi, buni sabablari esa amotivatsiyaning ta'sirida o'smirlarda uzoq vaqtli stress yoki bosim, haddan ortiq bo'lgan nazorat, o'zini qadrlashni pastligi, maqsad va harakatidagi ma'noni yo'qligi va muvaffaqiyatsiz harakat kabi jihatlarning o'smirlarning faoliyatida namoyon bo'lishi bilan bog'liqligi ehtimoli bo'lishi mumkin. Lekin, bizni holatimizda amotivatsiya shkalasi o'rtacha ballni tashkil etganligi uchun o'smirlarni dunyoqarashini shakllanishiga vaqtincha ta'sir ko'rsatishi, ma'lum bir muddat o'smirlarni qo'llab-quvvatlash natijasida bu holatni bartaraf etish imkoniyati mavjud, chunki amotivatsiya yalqovlik yoki dangasalik emas, balki bu holat o'smirlar uzoq vaqt majburiyat va bosim ostida bo'lgan jarayonda paydo bo'ladi. Bu holatdan esa sekin va bosqichma bosqich chiqib ketish imkoniyati mavjud.

Tadqiqotimizda akademik motivatsiya shkalalari bo'yicha olingan natijalarning o'zaro korrelyatsion aloqadorlik darajasini ham tahlil qilishga harakat qildik, uning natijalari quyidagi 2.2.2-jadvalda ketrilgan.

Jadval-2

Akademik motivatsiya metodikasining shkalalari bo'yicha korrelyatsion aloqadorlik natijalari

Shkala	Kognitiv motivatsiya	Muvaffaqiyat motivatsiyasi	O'zini-o'zi shakllantirish motivatsiyasi	O'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasi	Introeksiya motivatsiyasi	Tashqi motivatsiya	Amotivatsiya
Kognitiv motivatsiya	1	,739**	,679**	,519**	,410**	,227	,161
Muvaffaqiyat motivatsiyasi		1	,687**	,712**	,612**	,316*	,046
O'zini-o'zi shakllantirish motivatsiyasi			1	,643**	,606**	,338**	-,055
O'zini-o'zi hurmat qilish motivatsiyasi				1	,774**	,456**	,083
Introeksiya motivatsiyasi					1	,566**	,043
Tashqi motivatsiya						1	,374**
Amotivatsiya							1

Izoh: *- $r \leq 0,05$; **- $r \leq 0,01$.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida o'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida akademik motivatsiyaning ahamiyati ko'rsatkichlari bo'yicha korreklyatsion aloqadorlikni ham tahlil qildik, uning psixologik izohi quyida bayon qilingan.

Kognitiv motivatsiya shkalasining muvaffaqiyat (739; $r \leq 0,01$), o'zini-o'zi shakllantirish (679; $r \leq 0,01$), o'zini-o'zi hurmat qilish (519; $r \leq 0,01$), introeksiya (679; $r \leq 0,01$), motivatsiyalari shkalalari o'rtasidagi natijalar tahlili ahamiyatli darajada musbat aloqadorlik namoyon bo'lmoqda. Ushbu aloqadorlikni o'smirlarda dunyoqarashni shakllanishiga ta'siri o'quv faoliyatida yuqori natijalarga erishish, qiyin muammolarni hal qilish jarayonlardan zavq olish o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini o'quv faoliyati doirasida shakllantirish, mahoratini oshirish istagi, o'zini-o'zi qadrlash, xohishi va akademik yutuqlar asosida o'zini-o'zi hurmat qilish ehtiyoji, o'zi va boshqa odamlar oldida o'rganish to'g'risining bog'liqligi bilan izohlash o'rinli bo'ladi, bu holatni 2-jadvalda keltirilgan tahlil natijalari ham ko'rsatib turibdi.

Muvaffaqiyat motivatsiyasi shkalasining o'zini-o'zi shakllantirish (687; $r \leq 0,01$), o'zini-o'zi hurmat qilish (712; $r \leq 0,01$), introeksiya (612; $r \leq 0,01$) va tashqi motivatsiya (316; $r \leq 0,05$) shkalalari bilan ahamiyatli darajada ijobiy aloqadorlik kuzatildi. O'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida ushbu aloqadorlik shaxsiy o'sishga, intilish, yangi bilimlarga ega bo'lish, o'zini va faoliyatini tahlil qilish, o'z kamchiliklari ustida ishlash, faoliyati asosida o'z o'rnini topish, o'ziga bo'lgan ishonch, fikrini erkin bildirish, hurmatga sazovor bo'lishga harakat qilish, qadr- qimmatini himoya qilish, boshqa odamlar oldida uyalib qolmaslik, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldini olish bilan bog'liq bo'lib, mazkur jihatlar o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishida muhim ahamiyat kasb etar ekan, buni tadqiqot natijalari va o'tkazilgan suhbat natijalari ham isbotlab turibdi.

O'zini-o'zi shakllantirish motivatsiyasi shkalasi bilan o'zini-o'zi hurmat qilish (643; $r \leq 0,01$), introeksiya (606; $r \leq 0,01$) va tashqi motivatsiya (338; $r \leq 0,01$) shkalalari o'rtasida ahamiyatli ijobiy aloqadorlik namoyon bo'ldi. Ushbu

ijobiy aloqadorlik o'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida o'z qadrini himoya qilish, o'ziga bo'lgan ishonch, o'z fikrini, pozitsiyasini bildirib olish, atrofidagilarning uni e'tirof etishlari va hurmat qilishi, jamiyat tartib-qoidalariga amal qilish, boshqa odamlar oldida uyalib qolmaslik uchun ham bilim olishga harakat qilish, shaxsiy rivojlanishga intilish, muammolarni mustaqil hal qilishga va ularni oldini olish kabi jihatlar ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi namoyon bo'lmoqda. Aytish joizki, ushbu aloqadorlik o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishida uzviylik nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

O'zini-o'zi hurmat qilish shkalasining introeksiya ($.774$; $r \leq 0,01$) hamda tashqi motivatsiya ($.456$; $r \leq 0,01$) shkalalari bilan ijobiy aloqadorlik ahamiyatli darajada namoyon bo'lmoqda. Korrelyatsion aloqadorlik tahlili natijalari asosida aytishimiz mumkinki, o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishida o'smirning o'ziga bo'lgan ishonch hissi, o'z fikrini himoya qilishi, boshqalar olida noqulay ahvolga tushib qolmasligi uchun fikrlarini tahlil qila olishi, o'smirning jamiyat tartib-qoidalariga rioya qilish zarurati uni bilimlarni olishga bo'lgan shaxsiy majburiyati hamda muammolarni hal qilish uchun bilim olish zaruriyati kabi jihatlar uni o'z ustida ishlashga bo'lgan ehtiyojni oshirishga sabab bo'lar ekan, bu holatni o'smirlar bilan o'tkazilgan suhbat jarayonida ham guvohi bo'ldik.

Introeksiya motivatsiyasi shkalasi bilan tashqi motivatsiya shkalasi o'rtasida ham ahamiyatni korrelyatsion aloqadorlik aniqlandi ($.566$; $r \leq 0,01$). O'smirlarda dunyoqarashni shakllanishida har ikkala shkalaning o'zaro bog'liqligini o'smirning o'z atrofidagi odamlar oldida hijolat bo'lib qolmasligi, noqulay vaziyatga tushib qolmasligi, jamiyat tomonidan qo'yilgan talablarga rioya qilish zarurati hamda o'quv jarayoni bilan bog'liq yuzaga keladigan muammolarni hal qilishi uchun ham bilimlarni egallashi lozimligi bilan izohlashimiz mumkin, bu esa o'smirni o'z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishga, o'z bilimini oshirishga majbur qiladi, chunki bilimlarni egallashi o'smirning dunyoqarashini shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Korrelyatsion tahlil natijalari tashqi motivatsiya shkalasi bilan amotivatsiya shkalasi o'rtasida ham ahamiyatli ijobiy aloqadorlik mavjudligini ko'rsatmoqda ($.374$; $r \leq 0,01$). Ushbu aloqadorlik o'smirning jamiyat talablariga rioya qilish majburiyati, yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun ham bilim olishga majburligi va uning bu majburiyati bilim olishga bo'lgan qiziqishni so'ndirishiga, bilim olish ehtiyojini va mazmunini pasayishiga sabab bo'lishi mumkin, bu holat esa o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatish ehtimolini oshishiga olib kelishi mumkin.

Korrelyatsion aloqadorlik natijalari o'smirlardagi amotivatsion shkalasining kognitiv, muvaffaqiyat, o'zini-o'zi hurmat qilish introeksiya motivatsiyalari shkalalari bilan ahamiyatsiz musbat aloqadorlikni, o'zini-o'zi shakllantirish shkalasi bilan esa manfiy aloqadorlikni ko'rsatmoqda (2-jadval). Bu aloqadorlik bizni nazarimizda o'smirlarning dunyoqarashini shakllanishida katta ahamiyat kasb etmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Cattell R. B. The scientific analysis of personality. — Harmondsworth, England : Penguin, 1965.
- [2] Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание. — М. ; Пермь : [б. и.], 1991. — 336 с.
- [3] Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. — СПб. : Питер, 2003. — 191 с.
- [4] Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. — М. : Просвещение, 1969. — 137 с.